

„RODZINNA” FORMA KLASZTORÓW PODWÓJNYCH W HISZPANII

Wśród różnych sposobów urzeczywistniania ideałów życia chrześcijańskiego w nurcie monastycyzmu, na specjalną uwagę zasługują tzw. „klasztor podwójne”. Obok wczesnochrześcijańskiego stylityzmu, czy średniowiecznych zakonów rycerskich stanowią one ciekawą i właściwie przebrzmiałą strukturę organizacji życia klasztornego. Istniały równolegle do uznanych i historycznie sprawdzonych wspólnot zakonnych wyłącznie męskich lub wyłącznie żeńskich. Względy praktyczne, a zwłaszcza realne niebezpieczeństwo nadużyć, związane z ideą koascezy, zdecydowały, że klasztory podwójne zanikają w Kościele Wschodnim w IX w.; w Kościele Zachodnim zaś po kryzysie w wiekach VIII-X, pojawiają się jeszcze na przeciąg czterech stuleci; najdłużej - bo do XVI w. przetrwały w obrządku maronickim na terenie Libanu.

1. Problem definicji

Pomimo, że forma klasztorów podwójnych w ogólnych zarysach jest łatwo wyróżnialna /stanowi ją wspólne zamieszkiwanie zakonników i zakonnice, podporządkowanych jednemu przełożonemu/, to jednak kwestia ścisłej definicji opisującej różnorodność praktyki życia takich klasztorów pozostaje nadal otwarta. Według S.Hilpisha klasztory podwójne w sensie właściwym istnieją wówczas, gdy zachodzi jedność lokalna i prawna mnichów i mniszek¹. Dla C.G.Alstona "jedność lokalna" oznacza w praktyce "wspólny budynek zamieszkiwany przez wspólnotę męską i żeńską"²; do pozostałych elementów konstytu-

1 Dizionario degli Istituti di perfezione VI, 51: "monasteri nei quali vivono monaci e monache, sicché il complesso venga a costituire una unità locale e giuridica".

2 The Catholic Encyclopedia, New York 1913, t.10,452: "Monasteries Double religious houses comprising communities of both men and women /.../ united under the rule of one superior, and using one church in common for their liturgical offices".

tuujących interesującą nas formą życia klasztornego zalicza on:

- a. wspólną regułę
- b. posiadanie wspólnego przełożonego
- c. wspólne sprawowanie liturgii w tej samej świątyni³.

Nieco szerzej jedność lokalną pojmuje H. Leclercq, który skłonny jest uznawać za klasztory podwójne takie, które skupiają w obrębie jednego ogrodzenia osoby obu płci⁴. Podobnie zdaje się określać je G.F. Schwartzberg, który jakkolwiek nie precyzuje sposobu rozumienia jedności lokalnej, to jednak uważa, że każda jej forma jest wystarczająca dla uznania klasztoru za podwójny, tym bardziej gdy dotyczy tego samego zakonu⁵. Jeszcze dalej idzie Ph. Schmitz, który pojmuje jedność lokalną jako bliskość dwóch oddzielonych budynków, zamieszkiwanych przez wspólnotę mnichów i odrębną wspólnotę mniszek⁶. Ponadto, jako cechę wyróżniającą podaje on wspólne użytkowanie dóbr przez obie wspólnoty klasztoru podwójnego, pozostające pod jednym przełożonym.

Ogólnie więc można zdefiniować klasztor podwójny jako wspólnotę mnichów i mniszek, pozostającą pod posłuszeństwem jednemu przełożonemu, zamieszkującą bądź to ten sam budynek, bądź budynki blisko siebie położone, korzystającą ze wspólnych dóbr i wspólnie sprawującą liturgię.

2. Historyczna praktyka klasztorów podwójnych

Jeżeli przyjmie się rozszerzoną definicję klasztorów podwójnych, uwzględniającą pewną bliskość klasztoru męskiego i żeńskiego

3 Jak wyżej.

4 DACL 11,2182: "monastères qui abritaient dans une même enceinte des personnes des deux sexes".

5 G.F. Schwartzberg, Groot placcaet - en charterboek van Vriesland, Leeuwarden 1768-1793, t.1, 249: "Voor een dubbelklooster in den eigenlijken zin Wordt vereischt de locale en juridische eenheid van een mannen en een vrouwencommunity die tot dezelfde Orde behooven".

6 Ph. Schmitz, Histoire de l'Ordre de saint Benoît, Maredsous 1948², t.1, 322: "on entend par monastères doubles, deux maisons, toutes voisines, qui matériellement sont strictement séparées mais dont

go, to początków tej formy monastycyzmu można się dopatrzeć już u zarania życia zakonnego w chrześcijaństwie. Znane są bowiem powszechnie fakty istnienia blisko siebie męskiej wspólnoty cenobitycznej św. Pachomiusza i wspólnoty żeńskiej, kierowanej przez jego siostrę; obie były położone w okolicach Tabennisi. Podobne związki zachodziły między wspólnotą kierowaną przez św. Bazylego i św. Makrynę. Względy bowiem religijne i ekonomiczne skłaniały do łączenia się w większe organizmy klasztorne, by tą drogą zapewnić kierownictwo duchowe, posługę sakramentalną a nierzadko i bezpieczeństwo wspólnoty żeńskiej i jednocześnie uzyskać pomoc w sprawach natury gospodarczej i bytowej. Z terenu Egiptu, gdzie upatruje się początków tej formy monastycyzmu chrześcijańskiego, przenosi się ona do Italii⁷ i Galii, skąd promieniuje na teren Półwyspu Iberyjskiego (w VII w.⁸ 200 klasztorów), do Anglii⁹ i na teren dzisiejszej Belgii i Holandii¹⁰. Jest rzeczą znamioną, że poza klasztorem w Heidenheim forma ta nie przyjęła się na terenie Niemiec.

Wspólne zamieszkiwanie i częste kontakty mnichów i mniszek z klasztorów podwójnych stawały się coraz częściej przedmiotem krytyki, która z czasem przerodziła się w restrykcje prawne. W pierwszej połowie VI w. cesarz Justynian dwukrotnie wypowiedział się przeciw tej formie monastycyzmu¹¹ opowiadając się zdecydowanie za

l'une est habitée par des moines et l'autre par des moniales".

- 7 Istnienie klasztoru podwójnego na Sardynii potwierdza papież Grzegorz Wielki /Epistola XLVIII, PL 77, 511-512, tłum. J. Czuj, Św. Grzegorz - Listy, Warszawa 1954, t. 1, 86/, w Rzymie zaś Beda Wielki /Historia ecclesiastica IV, 1, PL 95, 172/.
- 8 D. Yepes, Chronicon Generale Ordinis S.P.N. Benedicti, Cologne 1603.
- 9 Przed inwazją duńską w IX w. istniały tu klasztory podwójne w Wimborne i Barking. Później do bardziej znanych na tym terenie należały klasztory św. Hildy w Whitby, założony przez św. Aidana oraz w Coldingham, Ely, Shoopey i Minster.
- 10 Klasztory podwójne na tym terenie powstają w okresie średniowiecznego odnowienia ich galijskiego modelu. A. Arts /Het dubbekloster Dikninge, Assen 1945, 36-37/ podając lokalizację tych klasztorów wymienia: Oostbroek, Weerselo, Monterwolde /1247/, Feldwerd, Selwerd /1318/, Stavoren, Poswerd /1390/.
- 11 Cod. I, III, 43 /529 r./; Nov. CXXIII, 36 /546 r./.

oddzieleniem obu wspólnot. Z pewnością rozporządzenia cesarskie nie zostały wykonane, skoro dwa i pół wieku później Sobór Nicejski II /787/ ponownie zakazał ich zakładania tytułem możliwego skandalu i zgorszenia¹². Jednakże dopiero zdecydowana postawa i energiczne działania reformatorów, skupionych wokół Teodora Studyty /zm. 826/ oraz patriarchy Nicefora I /806-814/, położyły kres klasztorom podwójnym w Bizancjum.

Można przypuszczać, że w ostatnim okresie ich istnienia na Wschodzie jednym z motywów decydujących o powstaniu były decyzje całych rodzin o podjęciu stylu życia monastycznego. Wskazuje na to wyraźnie użyte przez Sobór Nicejski II sformułowanie: "Si qui autem volunt cum cognatis mundo renuntiare et vitam sequi monasticam..." Motyw ten należy uznać za charakterystyczny również dla monastycyzmu iberyjskiego w okresie wizygockiego rozkwitu od VI do VIII w.

Funkcję przełożonego w tych klasztorach sprawowały często kobiety, zwłaszcza na terenie Anglii i pñ. Galii, gdzie posiadały one tytuł opatki bądź przeoryszy. Praktykę tę uzasadniano często biblijnym poleceniem Chrystusa: "Niewiasto, oto Syn twój" /J 19,26/. Między innymi z tej inspiracji powstały w Galii we wczesnym średnio-wieczu takie klasztory z żeńskim przełożonym, jak: Fontevrault /1099/, Bridgettines /1046/, a w Anglii klasztor św. Hildy w Whitby czy św. Etheldreda w Ely. Uznawano bowiem, że macierzyństwo posiada autorytet z samej natury, podczas gdy ojcostwo ma raczej charakter legalny.

W praktyce życia stosowano tę samą regułę dla mnichów i mniszek. Początkowo wykorzystywano ogólne wskazania zawarte w Regułach św. Bazylego¹³. W klasztorach podwójnych na terenie Hiszpanii największą

12 Canones Synodi Nicaenae II, can. 20, Mansi XIII, 755: "A praesenti statuimus non fieri duplex monasterium, quoniam hoc fit multis scandalum et offensio. Si qui autem volunt cum cognatis mundo renuntiare et vitam sequi monasticam, viros quidem oportet in virorum monasteria discedere; faeminas autem ingredi in mulierum monasteria; hoc enim est Deo acceptum. Quae autem huc usque duplicia fuerunt, serventur secundum canonem sancti patris nostri Basilii et secundum eius constitutionem ita regantur. In uno autem monasterio ne vorsentur monachi et monachae".

13 Regulae fusius tractatae; Regulae brevius tractatae 108-111, 154-223, PG 31, 889-1052, 1156-1157, 1184-1229.

popularnością cieszyła się przypisywana św.Fruktuozowi z Bragi "Reguła życia wspólnego"¹⁴. W drugim okresie rozwoju tego typu monastycyzmu posługiwano się zasadami i regułami przyjętymi w klasztorach benedyktyńskich, premonstratenskich, kamedulskich bądź augustiańskich. Na przykład w znanym klasztorze podwójnym w Fontevrault, ostro zwalczanym pod wpływem Petronilli z Craon Chemille, drugiej z kolei opatki, przez bpa Reuna i opata z Vendôme, wspólnota żeńska przyjęła regułę św.Benedykta. Po podziale zaś tego klasztoru wspólnota męska kierowała się regułą św.Augustyna.

3. Hiszpańskie klasztory rodzinne

Wzrastające zagrożenie najazdem Wizygotów a potem ich okupacja od VI-VIII w., a następnie zagrożenie i inwazja Arabów, powodowały społeczny ruch konsolidacji obronnej w Hiszpanii. Przybrał on m.in. formę klasztorów podwójnych, ugruntowaną jeszcze mocniej w wyniku polityki podatkowej zainicjowanej przez władcę wizygockiego Rekkareda /586-601/, który w 589 r. porzuciwszy arianizm przeszedł na katolicyzm. Zwalniał on wspólnoty klasztorne od świadczeń, co w znacznej mierze stanowiło atrakcyjny motyw zakładania wspólnot klasztornych. W szybkim czasie ich liczba zaczęła rosnąć w wyniku podejmowania przez całe rodziny, wraz ze służbą i niewolnikami monastycznego trybu życia. Wokół założonego lub przejętego kościoła, jako centralnego punktu liturgicznego życia wspólnoty skupiały się pojedyncze rodziny lub kilka bliskich sobie społeczności; początkowo nie kierowały się żadną spisaną regułą. Ponieważ historia milczy o postaciach odznaczających się wybitną świętością czy talentem monastycznym, można wątpić o ich wysokim poziomie życia ascetycznego, tym bardziej, że przy braku odpowiedniego kierownictwa duchowego łatwo było o rażące przykłady naruszania zasad zakonnych. A.Bober zwraca nawet uwagę, że wiele z tych klasztorów, zrzeszających niekiedy także kapłanów, trudniło się grabieżą i rozbojem¹⁵.

14 Regula communis, PL 87, 1111-1127.

15 A.Bober, Antologia patrystyczna, Kraków 1965, 360-361.

Dlatego też reforma życia monastycznego w Hiszpanii zainicjowana przez św. Fruktuoza z Bragi zmierzała min. do kodyfikacji ustawodawstwa zakonnego, które mogłoby się stać mocną podstawą dla odnowionych form organizacji klasztorów. Obok wspomnianej już reguły św. Bazylego dużą pomoc stanowiły postanowienia regionalnych synodów opatów, przypominające do pewnego stopnia współczesne kapituły generalne zakonów. Efektem ich obrad były m.in. spisane reguły życia monastycznego, spośród których największym uznaniem cieszyła się tzw. "I Reguła św. Ojców", spisana podczas zgromadzenia 38 opatów¹⁶ oraz jej modyfikacje: "Reguła II"¹⁷ i "Reguła III"¹⁸. Dużą popularnością cieszyła się również tzw. "Uzgodniona reguła zakonna"¹⁹. Obok tych postanowień, źródeł ustawodawstwa monastycznego na terenie Hiszpanii w VI-VII w. należy upatrywać także w postanowieniach prawnych, zawartych już w Kodeksie Teodozjusza /zebranych w Lex Romana Visigothorum/, w Novellach Justyniana, w nielicznych dekretach papieża dołączanych do zbiorów kanonicznych /np. Collectio canonum Hispana/ oraz w postanowieniach soborów powszechnych²⁰ i synodów lokalnych²¹.

Oryginalność reguły św. Fruktuoza, przypominającej swą surowością zasady monastycyzmu irlandzkiego, polega na tzw. "pactum", czyli rodzaju umowy zawieranej między mnichem czy mniszką a opatem. Określa ona prawa i obowiązki każdej ze stron²². A. Mundó wysuwa przypuszczenie, że idea "pactum" wywodzi się ze środowiska germańskiego i zo-

16 Regula Sanctorum Patrum Serapionis, Macarii, Paphnutii et Alterius Macarii, PL 103,435-442.

17 Altera Patrum Regula ad monachos, PL 103,441-444.

18 Tertia Patrum Regula ad monachos, PL 103,443-446.

19 Regula consensoria monachorum, PL 66,993-996.

20 Por. Statuta Synodi Chalcedonensis, canones: 4,6,7,8,16,18,23,24, /Mansi VI, 1226-1230/ poświęcone problematyce życia monastycznego.

21 Za najważniejsze dla hiszpańskiego ustawodawstwa zakonnego należy uznać m.in. synody w: Elvirze /ok. 300 r./, Tarragonie /516 r./, Toledo II /527 r./, Walencji /546 r./, Saragossie II /592 r./ i Barcelonie /599 r./. Por. A. Mundó, Il monachesimo nella Penisola iberica fino al sec. VII, w: Il monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale, Spoleto 1957, 97-106.

22 Bibliografię zob. G. Bardy, Catholicisme, Paris 1956, t.4, 1655-1656; M.C. Diaz y Diaz: Index scriptorum latinorum medii aevi hispanorum, Madrid 1959, n. 216-219, 245-247, 314-315, 317, 384; J. Perez de Urbel, Los monjes españoles en la edad media, Madrid 1933, t.1, 377-450; J. Herwegen, Das Pactum des hl. Fruktuosus von Braga, Kirchen-

stała przeniesiona do Hiszpanii przez Wizygotów²³, jakkolwiek samo pojęcie funkcjonowało w problematyce zakonnej tego regionu już przed IV w. i przetrwało z pewnością do X w.²⁴

Zreformowane przez św.Fruktuoza klasztory rodzinne posiadały wyraźnie wydzielone i rozgraniczone wspólnoty męską i żeńską, żyjące pod wspólnym przełożonym. Spełniało to podstawowe wymagania, aby uznawać je za klasztor podwójny. Taki charakter miał, np. klasztor w Complutum koło Astorga, dla którego przede wszystkim została napisana "Regula communis". Wyróżniał się on zdecydowanie od innych klasztorów rodzinnych, zakładanych "ob metumgehennae" lub klasztorów, w skład których wchodziłi kapłani pragnący tą drogą utrzymać lub nawet powiększyć swój stan posiadania. Wszystkie one są w ocenie św.Fruktuoza obarczone symptomami herezji i schizmy i godzą w czyste zasady życia zakonnego²⁵.

rechtliche Abhandlungen hrsg. von U.Stutz, Stuttgart 1907;
tekst Pactum: PL 87,1127-1130.

23 A.Mundó, art.cyt. 103.

24 Por. kanon 13 Synodu w Elwirze /ok. 300 r./, który mówi o "pactum virginitatis" w odniesieniu do kobiet żyjących zgodnie z ewangeliczną radą czystości; por. też: J.Bishko, Salvus of Albeldand frontier monasticism in tenth-century Navarre. "Speculum" 23/1948/ 559-590; J.Orlandis, Los monasterios familiares en España durante la alta edad media, "Anuario de historia del derecho español" 26/1956/ 5-46; U.Berlière, Les monastères doubles aux XIIe et XIIIe siècles. "Mémoires" publiés par l'Académie royale de Belgique. Classe des Lettres II ser. 18 /1924/; M.Bateson, Origin and early history of double Monasteries, "Transactions of the Royal Historical Society", New Series 13/1899/ 137-198. Szereg paraleli można wyprowadzić ze wschodnią formą klasztorów podwójnych, omówioną przez J.Pargoire, Les monastères doubles chez les Byzantins, "Echos d'Orient" 9/1906/ 21-25.

25 Por. Regula communis 1, PL 103,743c: "Solent enim nonnulli ob metum gehennae in suis sibi domibus monasteria componere, et cum uxoribus, filiis et servis atque vicinis cum sacramenti conditione in unum se copulare, et in suis sibi, ut diximus, villis ex nomine martyrum ecclesias consecrare et eas falso nomine monasteria nuncupare".

Klasztory rodzinne mogą więc być uznawane za jeden z rodzajów klasztorów podwójnych. Nie doprowadziły one do zaistnienia wyraźnego, znaczącego środowiska ascetycznego. Fakt, że powrócono do tej formy w Kościele zachodnim w okresie XI-XIV w. należy wiązać bardziej z ewolucją wewnętrzną zakonów, w łonie których klasztory te powstawały, niż z ewentualnymi wartościami samej idei ko-ascety. Otwartą kwestią pozostaje tendencja do wiązania żeńskich odłamów nowo powstających w średniowieczu zakonów z modelem klasztorów podwójnych.

Karol Klauza - Lublin

DE MONASTERIORUM DUPLICIUM HISPANIAE "FAMILIARI" FORMA
/Summarium/

Duplicia monasteria pure historicum valorem in christianorum traditione monastica habere censetur. Ut autem eorum variae formae bene cognoscantur, recte notio "cohabitationis" intelligenda est. Nonnulli enim unam domum, alii autem monasteria vicina utriusque sexus uti principalia elementa eiusmodi vitae putant. Ex eorum familiari forma saeculis VI-VIII praecipue in Hispania florenti, cuius peculiare elementum sine dubio "pactum" invenitur, hypothesis deducitur, quod etiam divisio ordinum mediaevalium suam originem in eiusmodi monasteriis habet.